

TREMTIES LYRIKA: ŽANRAS

Rašyta 1947–1953 metais, A. Miškinio poezija atveria asmenybės dvasios dramą pokario pragare. Lyrika gimsta iš svaigančio skausmo, iš siaubo: kaip elgiamasi su tauta, su žmogumi. Sujaudinta ir sukręsta asmenybė kalba įvairiais emocijų registras: nuo „įkaitusių“ žodžių, prakeiksmo, pagalbos šauksmo iki tylių skaudžių vizijų, atsidusimo, ramaus ir tvirto žinojimo. Realybė pinasi su regėjimais ir sapnais. Stiprūs išgyvenimai, įspūdingi vaizdiniai vienija „Psalmių“ ciklą ir atskirus eilėraščius. Galima sakyti, Miškinio lyrikoje iš skausmo žodžiai meldžiasi (plg. S. Neries: „iš skausmo žodžiai raitosi“).

Gyvai suaugęs su krikščioniškąja kultūra, A. Miškinis jaunystėje nesijautė esąs suvaržytas kanonizuotų ritualų: į bažnyčią Kaune eidavo tik Vaižganto pamokslų klausyti¹. Lageryje, A. Jakimavičiaus prisiminimu, A. Miškinis „pasidaręs“ itin religingas². Psichologinė „Psalmių“ motyvacija visiškai aiški: tai, kas stabilioje kultūroje gyvavo kaip savaime suprantami, neafišuojami dalykai, dabar darosi labai svarbūs, iškyla į paviršių. Panašiai elgėsi ir filosofas L. Karsavinas, Abezės invalidų lageryje rašęs sau pačiam skirtas meditacijas apie maldą „Tėve mūsų“; tūkstančiai paprastų žmonių, kūrę giesmes bei maldas lageriuose, rezistencijoje.

„Psalmės“ neturi tokio stipraus literatūrinio fono kaip ikikarinių laikų A. Miškinio eilės. Neoromantikų karta išblaškyta; nebėra natūralios aplinkos, literatūrinio gyvenimo šurmilio, kūrybinio bendravimo. A. Miškinio lagerio poezija itin atvirai ir sąmoningai orientuota į tautos kultūrą, literatūrines tradicijas, religinį pasaulėvaizdį. Rašytojas stengiasi prisiminti, bent poezijoje išlaikyti prarastos tėvynės gyvenimo ir kalbėjimo būdą. Kad kūrinys primintų praeitį, jaudintų, dalis poetinės informacijos turi būti atpažįstama, sava. Šia prasme rauda, giesmė, malda yra būtent tie žanrai, kurie priimtini ir suprantami plačiausiems sluoksniams, išsikristalizavę kasdieninėj sodiečio buity, tapę jo pasaulėjautos išraiška. Žanro rėmus nustato sutankintos liturginių tekstų citatos: girdime litanijų refrenus („išklausk mūsų“), krikštijimo formules („atsižadu“), kasdieninių maldų karolius („Tėve mūsų, kurs esi danguos“). Aktualinami senųjų giesmių žodžiai („kai paskui pulkais mes ėjom ant pakūtos“).

Istorinės psalmės yra Senojo Testamento dalis. Jos gali būti kalbamos kaip malda arba giedamos. Šalia kanoninių Senojo Testamento psalmių radosi daugybė literatūrinių variantų. Religinės poezijos sąvoka lietuvių literatūros moksle kol kas nėra labai tiksliai apibrėžta. Riba tarp religinės taikomosios ir pasaulietinės poezijos su aiškia Dievo meditacija XX a. darosi neryški. Lietuvių religinė poezija XIX a. dažnai sutapo su grynaisiais liturginiais žanrais: giesme, malda. Nuo šių atsiskyręs, eilėraštis nelengvai ieškojo santykio su kanonu. Matyt, religinis eilėraštis gali priartėti ir prie giesmės (A. Strazdas), maldos (Maironis) ir gali nutolti į laisvesnę Dievo meditaciją (J. Aistis, V. Mykolaitis-Putinas, B. Brazdžionis, K. Inčiūra). Svarbu tai, kiek religinė mintis, jausmas pajėgia tapti poetiniais, kiek, anot V. Kavolio, pajėgiama „iš religijos išsunkti estetikos esenciją“³.

A. Miškinis tęsia A. Strazdo, A. Baranausko giedojimą. Pirmasis „Psalmių“ ciklo eilėraštis „Rūpintojėlių Lietuva“ skamba kaip šv. Mišių misterijos pradžia. Galingas vargonų gausmas ir maldaujantios minios atvertos širdys („...po Tavo kojų puola / Rūsti Rūpintojėlių Lietuva“, p. 191) primena A. Strazdo „Pulkim ant kelių“ („Giesmė prieš mišią“); pagalbos prašymas ir maldavimas („Pažvelk, išklausk, išvesk iš vergijos“) yra Maironio giesmės „Marija, Marija“ variacijos. Šis A. Miškinio eilėraštis – tai šturpiai didinga, sutartinai giedama giesmė, kurioje šaukiamasi stebuklo –

¹ A. Miškinienės pasakojimas 1985 04 14. Vilnius. *Autorės asmeninis archyvas*.

² A. Jakimavičiaus pasakojimas 1990 02 11. Vilnius. *Ten pat*.

³ V. Kavolis. *Žmogus istorijoje*. V, 1994. P. 233.

išgelbėti tautą iš slibino nagų. Giesmėje mainosi istorinės realybės punktyras su stichinių nelaimių, „pragaro“ tradicine simbolika: naktis, gaisras, šėlstantis šėtonas, krauju aplaistyti keliai, vaitojimai, dejavimai. Išgyvenimas reiškiamas ypatingai aukšta gaida, pasiekiančia desperatišką intonaciją („Tu išklausk baisiausio mūsų rėksmo, / Kitaip daug sielų nekaltų pražus“, p. 190). Tautos tragedija įsismelkia į kanonizuotą giedojimą, sukrečia patį maldavimo žodį. Paskutiniai du posmai pakartoja giesmės intonacinę kreivę: tylus kalbėjimas, prašymas („Išveski mus...“) išauga į stipraus, bet jau suvaldyto skausmo hiperbolizuotus didingus vaizdus:

*Nuo mūsų šauksmo skaldos kalno uolos,
Nuo mūsų verksmo verias marių sietuva, (p. 191)*

Iškilingi šios maldavimų giesmės pabaigos akordai.

Giesmę primena ir eilėraštis „Iš gilumų šaukiamės...“ (p. 205). Ši liturginė eilutė yra parafrazuota 1941 m. B. Brazdžionio eilėraštyje „De profundis“: „Iš gilumos šaukiuos Tavęs, o Viešpatie, / Iš gilumos susopusios širdies“¹. Šauksmas „iš gilumos“, iš žemės pakraščių yra Senojo Testamento psalmių vaizdinys („Iš gilybės aš šaukiuos į tave, / Viešpatie!“ – 129 psalmė; „Dieve, išklausk mano prašymą, / tėmyk mano maldą. / Nuo žemės pakraščių aš šaukiuos / į tave“ – 60 psalmė)².

A. Miškinio „Iš gilumų šaukiamės...“ – garbinamoji giesmė Dievui. Svarbi ne pragaro gelmė, o poetiškai hiperbolizuoti maldavimo argumentai. Giesmės vaizdai kyla iš kultūros istorijos prisiminimų: pamaldaus artojo gyvenimo paveikslų. Išsakomos nelengvos pastangos garbinti Dievą („Dar baudžiovų gadynėj, dar trinyčiuos, / Dar pliekdamies sunkiausiuose varguos, / Gražias ir aukštas statėme bažnyčias“, p. 205), nesiriboti vien žemiškais rūpesčiais. Bažnyčios bokštai, „besistiepiantys danguos“, altoriai, vargonų ir skardus varpų aidas šventoriuje, pavasario rytą giedamas džiaugsmingas „Aleliuja“, šventadienio gėlėmis apkaišyti kryžiai lyg ir rekonstruoja šv. Mišių, atlaidų ar litanijų išorinį ritualą, kurio detales vienija kylanti linija, brėžianti virš buities pakylančios sielos kelią, kaip ir pati maldavimo kryptis: iš gilumos – link Tavęs, Viešpatie. Išlaikoma giesmei būdinga vertikalė (Dievas aukštybėse). Odiškąją kūrinio intonaciją aprėmina nevilties posmai. Giesmė, prasidėjusi liūdesio akordais, po iškilmingosios dalies baigiama gailiu šūksniu: „Tai kam gi, Viešpatie, dabar apleidai“ ir ritualizuotu veiksmu: suklypusi minia garsiai ir lėtai kalba maldą, tarsi laukdama atbalsio, atsako į kreipinį – Tėve mūsų...

A. Strazdo, A. Baranausko XIX a. giesmėse matome ir besiformuojančią tautos savivoką, ir tautos prapulties nuojautą (keletą amžių Lietuvą slegia nepilnavertiškumo našta). XIX a. giesmių (o ir A. Vienažindžio dainų) liūdnoji gaida kyla iš istorijos pajautų, turi istorinio laiko atspaudą. Atrodo, kad giesmė lietuvių kultūroje įsitvirtina kaip „tamsiųjų“ laikų tekstas, kaip visuotinės pagalbos šauksmas. Rašytos XX a. viduryje, „Psalmės“ primena ir primena anuos sunkiuosius tautos laikotarpius. Kita vertus, jose matome pakitusią tautos savivoką: XIX a. poetų giesmėse „mes“ labiau reiškė besimeldžiančią bendruomenę, šv. Mišių maldose dalyvaujančią artojų vargdienių minią, kurią vienija religinis išgyvenimas, tėvynės meilė, valstietiški rūpesčiai. A. Miškinio giesmėse „mes“ reiškia tautos dalį, atskirtą nuo tėvynės, ar net visą paniekintą tautą.

Keletas psalmių yra parašytos kaip malda. Šis žanras pasaulietinėje literatūroje iki pat XIX a. pabaigos išliko gan kanonizuotas ir savotiškai (išgyvenimo prasme) negyvas. XX a. pradžioje Maironis aktualino „maldai būdingo vidinio susikaupimo būseną“³. Tačiau jo eilėraštis nėra malda – jis labiau

¹ B. Brazdžionis. *Poezijos pilnatis*. V., 1989. P. 265.

² Šventas Raštas. *Senasis Testamentas*. T. 3. K., 1923. P. 147, 319.

³ I. Slavinskaitė. *Maironis. Raštai*. T. 1. V., 1988. P. 23–24.

gal yra mąstymas apie maldos reikšmę kenčiančiam žmogui („Ei, bėk prie galingos maldos: / Ramiau tau krūtinė vaitos!“)¹, apie maldą, kaip dvasinio apsivalymo aktą. Eilėse medituojama apie garsiai neišsakomus jausmus ir kentėjimus, apie Kūrėjo ir Kūrinio santykį. V. Kavolio teigimu, santykiyje su Dievu Maironis lieka moralistas ir tik santykiyje su savo istorija pasiduoda spontaniškam jausmui – ir verčia griuvėsių akivaizdoje². Poetinis maldos išgyvenimas labiausiai išsiskleidžia 4-ojo dešimtmečio neoromantikų eilėse. Ši poezija – tai intravertiškoji lyrika, kur religinės tiesos fokusuojamos į sielos erdvę. Šitaip išlaisvinamos naujos poetinės prasmės.

A. Miškinio „Regėjimas“ yra poterių parafrazė; vienas žmogus, suklupeš prie kryžiaus, išsako savo skausmą ar rūpestį. Eilėraštyje išgyvenamas Evangelijos teiginys (tikėjimo esmė?): „Aš esu Kelias, Tiesa ir Gyvenimas“ (Jn 14, 6). Šio įspūdingo posakio poetinę interpretaciją 1932 m. pateikė J. Aistis eilėraštyje „Antai tenai“:

*Antai tenai ant vakaro raudono
Vaidenasi man Kristus dyvinai:
Tos rankos, kojos, tas atvertas šonas,
Tie erškėčiuoti smilkiniai.*

Vakarėjančio dangaus žaroje įžiūrėta Kristaus kančia J. Aisčiui atrodo ir kaip perspėjimas, ir kaip pasiilgtas vaizdinys – dvasinės būsenos objektyvacija. Kristus yra vienintelė instancija, žinanti kentėjimą („Tau yra žinomas mano krūtinės rėksmas, / Tau yra žinomas vienam!“). Ši ornamentuota vizija – tik Dievo ženklas. Jos fone eilėraščio mintį stumteli išgirstasis klausimas: „Ar tu mane pažįsti? / Ar žinomas tau kelias ir tiesa?“ Eilėraštis – paklydusio ir pavargusio sumaištyje Ieškančiojo šūksnis „[...] O, Viešpatie, padėk man“. Padėk išeiti iš netikėjimo, pažinti tave; parodyk kelią į tave („Kodėl gi mus, o Viešpatie, apleidai?“, „Sakyk, o Viešpatie, ar tu ateisi?“)³. Poetas kalba ne apie vizualų Dievo atėjimą, o apie Dievo atpažinimą savyje...

A. Miškinio „Regėjimas“ pradedamas maldos prie kryžiaus situacija. Poetas atkuria ritualizuotų judesių ir emocijų gamą: nuo sukaupto įsižiūrėjimo pakėlus aukštyn akis („Regiu – ant kryžiaus taip aukštai pakibęs / Tu, Išganytojas, kančioj tylus“, p. 192), minčių maišatyje išsikristalizuojančio suvokimo („[...] būčiau žuvęs, jei ne Tu“, p. 192) iki labai sceniškos jausmo ekstazės („Parpuolu alpdamas po Tavo kojų /... / Su džiaugsmo ašarom karštom dėkoju“, p. 193). Kenčiančio ant kryžiaus Dievo vaizdinys tampa orientyru kenčiančiam žmogui: pažįstu Tave, nes matau, suprantu Tavo kančią. Šis dvasios aktas nereikalauja konkrečios aplinkos, gali vykti bet kur: bažnyčioje, lauke prie kryžkelės kryžiaus ir t. t. Aplinkos ir nematom. Kai malda pasiekia emocinę kulminaciją, ima dvejetainis realybė ir regėjimas. Kryžiuojasi aplinkos detalės (kalėjimo kamera, sargybos, grotos, naktis) ir šviesi Dievo vizija (mėnesiena, žiedai, žvaigždės). Į tamsią, ankštą erdvę nusileidžia kosmosas, dangaus sfera... Nedrąši, prieštaringsomis mintimis nuausta malda („Aš mažas, menkas [...]“, „Ir man derėtų kankinio vainikas“, „Tačiau aš jau daugiau nepiktžodžiausiu...“, p. 192) eilėraščio pabaigoje išsilieja į tylų džiaugsmingą giedojimą:

*Ir pašnibždom kamputy psalmes giedu,
Ir klausosi kalėjimas kurtus... (p. 193)*

¹ *Ten pat*, p. 87.

² V. Kavolis. *Žmogus istorijoje*, V., 1994. P. 258.

³ J. Aistis. *Katarsis*, V., 1989. P. 97.

J. Aisčio eilėraštis yra vakaro vizijos išgyvenimas, A. Miškinio – poetinė maldos akto parafrazė: dvasios pastangomis sukeliamas regėjimas – Dievas ateina pro kalėjimo sienas, „[...] rūsys žvaigždėmis pražysta, / Ir liejasi ramybė ir šviesa“ (p. 193). Kiekvienos maldos metu vykstantis asmeniškasis Dievo ieškojimo ir atpažinimo stebuklas A. Miškinio eilėraštyje yra poetizuojamas. Tai, kas J. Aisčio eilėraštyje skamba kaip klausimas („ar tu mane pažįsti“), A. Miškinio eilėraštyje susiformuoja į išgyventą atradimą, virsta teiginiu – tikėjimo išpažinimu: „[...] Tave pažįstu – / Gyvenimas Tu, kelias ir tiesa“ (p. 193). Iš esmės tokio gryno maldos žanro, kokį matome šiame tekste, lietuvių pasaulietinėje poezijoje lyg ir nėra buvę. Panašus į maldos žanrą yra ir „Rūpintojėlis“ (p. 212). Putino „Rūpintojėlį“ mena tik iš tolo, artimesnis 4-ojo dešimtmečio neoromantikų bendrajai tradicijai. Eilėraštis pradedamas įsižiūrėjimu į skulptūrą: „Vieniems – tik stabas tu. Kiti vežiosis, / Puoš muziejus menu iš praeities. / O man tu simbolis kančios didžiosios“ (p. 212). Iš lėto susimąstoma apie Dievo kančią, kylančią dėl „žmonių menkystės ir baisių klaidų“ (p. 212). Supulsuoja prieštaringos emocijos: puolama į juodą melancholiją („Jau minios ir tave paliko – / Ieškot nueina latrų pažadų“ (p. 212), pasibaisėjimas minios bukumu pereina į negailestingą savivoką („Aš išvežtas, išduotas artimų“, p. 213), sužibusią nuoskaudą slopina tylus grožėjimasis kylančia vizija („akys / Dar ieško saulės ir gimtų namų“, p. 213), tikėjimo išpažinimas pertraukiamas iš sąmonės gelmių iššokusio klausimo – Viešpatie, ne jau „ligi amžių pabaigos“ taip tyliai rymosi? Jausmo jėga išjudina tradicinį Rūpintojėlio vaizdinį. Kaip atsakymas sau į šį klausimą kyla regėjimas: sukrėstas žmogaus kančios, „vienodai liūdnas“ Rūpintojėlis atgyja ir pravirksta. Eilėraščio kulminacija ir yra šis žmogiškos atjautos aktas, pagrindinis liaudies religines pasaulėjautos bruožas (atpažįstamas litanijų, giesmių refrenuose: „Jėzau, gailestingas“, „Būk mums gailestingas“). Ant Rūpintojėlio galvos pražydes erškėčių vainikas ir byrančios iš akių ašaros – yra liaudies skulptūros primityvistinės kalbos perkėlimas į poezijos kalbą. Išdidinta ašara (skulptūroje kartais ir nudažyta) turi naivios vilties ir gerumo. Išdidinama tai, kas svarbiausia žemiškoje žmogaus būtyje: kentėjimas ir atsakas į kančią, gailestis, užuojauta (plg.: Putino „Sustoki prie kryžkelio liūdno smūtkelio: / Šią naktį jo akys kai motinos meilė...“)¹.

Rauda „Psalmėse“ formuojasi ir kaip folklorinio žanro prisiminimas, ir kaip buitinis raudojimas. Išlaikoma jos esmė: skausmo išsakymas neslepiamas po jokiom literatūrinėm kaukėm. Dažnai rauda yra eilėraščio emocinė viršūnė, netikėtai aukšta gaida. Eilėraštis „Regėjimas“ skamba kaip skaidri klasikinė rauda. A. Miškinis atsirenka iki spindesio nugludintus tradicinius vaizdinius (riedanti ašara, smėlio kalnelis, pokalbis su motina), verkavimo ir gailavimo intonacijas, žemės motyvą („Atėjau paimt gimtosios žemės saujos...“, p. 165). Ypač skaudžiai aktualinamas folkloriškasis „niekados“, grįžimo – negrįžimo motyvas „Pasimatymuose su motina“:

– Kai mėnulėlis šildys kaip saulužė,
Vidur žiemos pražydingams medžius.
[...]
Kai vandenėliai ežeruos išdžius... (p. 201).

„Septyniose sopulio raudose“ (p. 226) esminė yra apraudojimo situacija. Čia susipina dvejopų raudų aidai. Vestuvinę raudą mena praeities dienelių apgailėjimas („Braidei žaliuojančiuos laukuos“, „Su rūtų šakele plaukuos“, p. 226), išsipasakojimas. Tačiau dialogas su prarandamu asmeniu – su Lietuva, išvaroma „Vorkutos, Krasnojarsko link“, praradimo dydis suvokiamas jau per laidotuvių raudų emocijas.

¹ V. Mykolaitis-Putinas. *Raštai*. T. 1. V, 1989. P. 270.

Šviesų ir viltingą panteistinį raudų tikėjimą apie kitokį gamtiškąjį būvį kaip atsvarą nebūčiai („kokiais žiedeliais pražydėsi“) A. Miškinis permodeliuoja į istoriją, Bibliją. Lietuva tampa nemari per kančią: ji vainikuojama erškėčių vainiku, eina kryžiaus kelius, pakartoja Kristaus mirties ir prisikėlimo kelią. Šis mirties ir prisikėlimo motyvas („Vėl kelsies augti ir žydėti, / Nes mirt dabar nebebijai“, p. 229), išaugęs iš harmoningos, gamtos ritmu paremtos pasaulėjautos (grūdas miršta ir prisikelia), A. Miškinio eilėse turi biblinę aukos, pažeminimo ir išaukštinimo prasmę (vainikas ant galvos: „Erškėčių sužeista galva“, p. 228; „Nevystantis vainikas tau“, p. 229). Taip į raudos žanrą „įrašomas“ Evangelijos mokymas.

A. Miškinio tremties poezijoje intonaciškai susipina rauda, graudžioji liaudies daina, malda, giesmė. Jos skamba visos kartu, ir tik gerai įsiklausę išskiriame „melodijas“. Poeto labai subtiliai rekonstruota giedamosios, rečituojamosios kultūros visuma: nuo orientacijų iki intonacijų.

ŽMOGUS, PASAULIS, DIEVAS

Lyrika, ieškanti asmeniško santykio su Dievu, išlaisvina individą iš kanonų. Laisvam dialogui su Dievu pagrindus dėjo keturvėjininkai, ekspresionistai (sodrus priekaištas su humoru ir atsiprašantis mostas), neoromantikai. 3-iojo – 4-ojo dešimtmečio literatūroje Dievas nukeliamas iš aukštybių, iš metafizinio pavidalo paverčiamas Rūpintojėliu, Seneliu, Keleiviu. Dievas priartinamas prie žmogaus, išlaikant pagarbų ir šiltą santykį. (Tėviškoji globa gravituoja į tolygų bendravimą?) Asmenišką santykį su Dievu atveria poezijoje naujas saviraiškos, filosofavimo galimybes (V. Mykolaitis-Putinas, B. Brazdžionis, J. Aistis, K. Inčiūra, S. Santvaras). Kartu su Dievu mąstoma apie žmogų ir pasaulį, kalbamasi:

*Tu – iš Dangaus, Keleivi Visagali,
apsiaustas šis Tave išduoda ir išduos.
Pabūk mano svečiu kukliam mano narvely
ir apskyki, kas Danguos?..¹*

A. Miškinio „Psalmėse“ sutelpa visa religinės poezijos tradicija: nuo kanoninių giesmių „atsiminimo“, Maironio „drebėdamas myliu“, K. Donelaičio „rūpink tėviškai“², A. Strazdo visumos pajautų, A. Vienažindžio rezignacinių gaidų – iki karšto beveik binkiškos drąsos dialogo su Dievu. Skaudžiuose „Psalmių“ dialoguose matyti išlaisvėjusios literatūrinės manieros. Kalinys kentėtojas atsiduria įvairiame santykiyje su Kristumi kentėtoju. Kita vertus, nuo krikščioniškos pasaulėjautos įsipareigojimų (Dievo ir artimo meilė, pasitikėjimas Dievu) nenutolstama.

A. Miškinis ir lagerio metais išlieka jausmo poetas: ne svarsto Naujojo Testamento posakius, o emociškai išgyvena religinę kultūrą. Kūrybinis impulsas poetui yra ne tiek religinė tiesa, kiek pilna kančios žmogaus būtis. A. Miškinis laisvai interpretuoja žinomiausius, tradicinius Evangelijos siužetus. Religinės kultūros emblemos „Psalmėse“ ženklina prarastą gyvenimą, išsako skausmo dydį ir pačiam sakymui suteikia ritualo prasmę. Sūnaus paklydėlio, palaidūno situacija ankstyvojoje poeto lyrikoje priminė S. Jesenino, K. Borutos lyriką – sūnus iš gimtųjų namų išeina į bohemišką, nesvetingą miestą. „Psalmėse“ yra išeita ne savo noru, ne malonumų ieškoti, – žmogus yra „iš namų išvytas“, „išduotas

¹ K. Inčiūra. Svečias iš dangaus. *Šventoji Lietuva*. K., 1930. P. 35.

² V. Kavolis. Sąmoningumo trajektorijos. *Žmogus istorijoje*, p. 103.

artimų“. Tad kodėl gręžiamasi į šį Evangelijos epizodą? Šiuo atveju svarbi yra ne skirtinga klajonių priežastis, o pati klajonių situacija. Tremtis taip pat yra klajonė, chaosas, paklydimas. Tai – tremtis iš žmogiškųjų santykių, iš kultūros. Svarbu, jog Evangelijoje kalbama apie sugrįžimą: „Jis pasiryžo ir iškeliavo pas tėvą“ (Luko 15, 20). Gilioji metafizinė šio epizodo prasmė (sugrįžimas prie Dievo ir Dievo gailėstingumo pažinimas) interpretuojama filosofijoje, pamoksluose. Valstietiškoje lietuvių kultūroje išplinta tiesioginis siužeto aiškinimas: sūnus paklydėlis yra tas, kuris nesilaiko tėvų prisakymų, nevertina namų. Jo sugrįžimas suprantamas kaip susitaikymas su paneigtomis vertybėmis, kaip sugrįžimas į tradicinio gyvenimo būdą. Lietuvių literatūroje palankią dirvą yra radęs ir pasiilgimo, sugrįžimo ilgesio motyvas (besikartojantys tėvynės praradimai: emigracijos, rekrutai...). „Psalmėse“ gyva būtent šioji – valstietiškojoje kultūroje iškerojusi – Evangelijos epizodo prasmė, papildyta tradiciniu lyrikai ilgesio motyvu. Šventajame Rašte „įrašytoji“ amžina sugrįžimo viltis poeto išgyvenama visiškai tiesiogiai (sapnuose bučiuoja gimtą žemę, puola motinai po kojų).

Kitas Evangelijos epizodas: Kristus neša kryžių į kalną. Išpopuliarėja viena šio epizodo prasmė, gražiausiai išlikusi frazeologiniame posakyje „Nešu savo kryželį“, t. y. gyvenu, nešu man skirtą likimą, vargstu. Poeto tekste tolstama nuo neutralaus emocine prasme frazeologinio posakio, artėjama prie skaudaus ir asmeniško santykio su kančia. Evangelijoje Jėzus sako: „Jei kas nori eiti paskui mane, teišsižada pats savęs, tegul kasdien neša savo kryžių ir teseka mane...“ (Luko 9, 23). Susitapatinimas su Kristumi, kančios dydžio matavimas yra kartu sukrėtimas ir katarsis. Kenčiantis Kristus yra kenčiančiųjų Kristus. Šitokiai kenčiančio, pažeminto Dievo idėjai kelią į lietuvių literatūrą atvėrė F. Dostojevskio kūryba, praplėtusi vakarietiškąją lietuvių krikščionybės orientaciją, taip pat Motiejaus Miškinio studija apie F. Dostojevskį.

Psalmės esmė – kreipimasis į Dievą. Paprastai į jį kreipiamasi neivilties, „pragaros“ situacijoje. Pragaras, vergija, slibino nagai, šėtonas – tai senųjų psalmių metaforos. A. Miškinio eilėse jos turi labai konkretų turinį: lageris, okupacija, paniekintas žmogus, pažeminta tauta. Dialoguose, meditacijose atsiveria pats buities dugnas: fizinė kančia, žaizdos, nuovargis, alkis, moralinis smurtas ir patyčios („Naktiniuos tardymuos melu apraizgo / Ir smurtu verčia nekaltus išduot“, p. 194). „Pragaras atsiveria arti“ – kaip Dantės knygoje. Natūralistinės detalės, susisiejančios su maro giesmių ar „žemojo baroko“ tradicija, labiausiai sukrečia, turi apeliacijos prasmę. Panašiai ir senųjų giesmių metaforizuoti prašymai „ateiti“, „išklaudyti“ A. Miškinio eilėse virsta „realiu“ prašymu – įsakmiu, maldaujančiu, desperatišku. Iš arti stebimas pragaras kelia skausmingas mintis apie žmoniją ir kultūrą apskritai. „Psalmės“ atsiranda iš praradimo pajautų: aplinkui viešpatauja chaosas ir pakrikimas; žmogus virtęs šešėliu, numeriu; tradicinės vertybės nebetekusios prasmės. Skyla ir griūva harmoningas pasaulis. Rūpimas klausimas – dvasingas ir nedvasingas pasaulis. Dvasingojo pasaulio kontūrus gana ryškiai yra nubrėžusi XX a. pirmosios pusės poezija. Tai kartu ir tradicinio gyvenimo būdo kontūrai. V. Mykolaičio-Putino lyrikoje Dievas yra gyvenimo meilės išraiška. Dievo būtis – neišmatuojama, gaivalinga, laisva. Dieviškasis pasaulis – neaprepiamas. Jis yra džiaugsmas, paslaptis ir kūryba. Tą dievišką būtį – harmoniją su pasauliu – galima pajusti atskiriomis akimirkomis. „Birželio naktyse“ gamtos ir asmens susilietimas išgyvenamas po Dievo ženklų: „Kaip Dievo dvasia virš pasaulio plazdena“¹.

A. Miškinio „Psalmių“ pasaulyje labiausiai pasigendama tos dieviškosios dvasios. „Psalmės“ – pasaulio be Dievo paveikslai. Naujosios būties kontūrai ryškėja nepaguodžiamai aiškiai:

*Kapai išniekinti bus ir emblemos,
Ir dieviškas paveikslas žmoguje. (p. 190)*

¹ V. Mykolaitis-Putinas. *Raštai*, t. 1, p. 270.

Kapai (plg. V. Mykolaičio-Putino: „[...] budelių girta gauja, / Ant Jūsų kapo spardėsi ir šoko“)¹, emblemos, dieviškas paveikslas žmoguje – tai tradicinės kultūros matmenys, kurių suirimą dar 1945 metais nusakė Putinas:

*Ir neskamba niekur varpai bažnyčių,
Ir niekas giesmių nebegieda,
Tik kažkas kažkur lyg iš netyčių
Pamišėlio rauda klieđa.²*

Kultūros ženklai (varpai, giesmė) priešinami chaosui, beprotybei, pamišėlio raudai. A. Miškinio „Psalmės“ – rūsčia skausmo išraiška, tautos tragedijos suvokimu, kultūros kracho apmąstymais – artimos Putino karo metų eilėms „Rūstybės psalmė“, „Pro kryžių ūksmes“, „Vivos plango...“, „Golgota“. Abu poetai kalba apie išniekintą tikėjimą, tradicijas ir moralę, kuriomis tauta laikėsi ir gyveno.

„Psalmėse“ jau nieko nebereiškia nei mirtis („Kaip musės krinta po toliausią šiaurę“, p. 197), nei gyvenimas. Žmogus, kaip ir pasaulis, yra aklas ir beprotis savo klajonėse: nežino nei kelio („Nežino, kur jo kelias ir prasmė“, p. 191), nei tiesos („Teisybės nėra per aguonos grūdą“, p. 197). Taip dar kartą iš detalių „surenkama“ ir apmąstoma Naujojo Testamento tezė apie kelią į Dievą: „Aš esu Kelias, Gyvenimas ir Tiesa“ (Jono 14, 6). Tik dabar ši tezė yra su neigimo ženklu: nėra – Kelio, Tiesos, Gyvenimo. Prieta prie pražūties ribos, kurią žymi įspūdingas ir desperatiškas veiksmas – „po Tavo kojų puola / Rūsti Rūpintojėlių Lietuva“ (p. 191). Žūvanti tauta asocijuojasi su grimztančiu į bedugnę laivu. Sumaištis, savotiški pasaulio pabaigos ženklai „Psalmėse“ primena ir viduramžių himną „Diena rūsti...“, yra tarsi B. Brazdžionio apokaliptinių pranašavimų („Išsipildymo psalmė“, „Ženklų psalmė“) išsipildymas, paties pragaro iškentėjimas.

Dūžtančiame „Psalmių“ pasaulyje žmogus – toji Dievo kibirkštis – patiria siaubingas transformacijas. Jaučiama nuolatinė lėta dvasios mirtis:

*Už duonos žiauberį, už lėkštę kruopų
Arba už spirito lašus kelius
Jis atiduos ir pražūčiai Europą,
Ir ištrėnimui Jūsų vaikelius. (p. 196)*

Taigi pragaras – ne vien lagerio realybė, bet ir nudvasintas žmogus, atsisakęs amžinybės, tikėjimo, atgailos. Puolęs žmogus yra bausis, virtęs žvėrimi, archibestija; bet jis yra ir Dievo kūdikis – silpnas ir klystantis. Jam reikia globos, paguodos ir gailėsčio. A. Miškinio „Psalmėse“ dar matome žemdirbių epochos Dievo – mylinčio Tėvo – paveikslą (Rūpintojas, Teisingas Teisėjas, Prisikėlimo švenčių Dievas). Nuo A. Strazdo „Giesmės prieš mišią“, A. Baranausko iki S. Santvaro, K. Inčiūros, V. Mykolaičio-Putino būties harmonija ar jos poreikis yra išsakomi žemdirbio rūpesčius laiminančio Dievo ženklu: S. Santvaro: „Palaiminki laukus, rudens sėjas pašvėšk“³. Net ir Maironio valingas tonas sušvelnėja, kai pereina prie šio archetipinio „nuolankumo“ („Palaimink, Viešpatie, kelionę...“). Žemdirbiškasis nuolankumas yra ne vergiškas nusižeminimas, bet būtent pasitikėjimas Dievu,

¹ *Ten pat*, p. 384.

² *Ten pat*, p. 380.

³ S. Santvaras. *Pakalnių debesys*. K., 1936. P. 35.

nusilenkimas didžiajam gamtos ciklui, išmintis. Katalikiškojoje kultūroje ypač daug kalbama apie Dievo meilę: Dievas laimina, nes myli, nes jis yra Rūpestingas Tėvas. Griūvančiame A. Miškinio „Psalmių“ pasaulyje Dievo meilė nėra esanti. Jos laukiama kaip didžiausio stebuklo. Poetas nori sugrįžti į tą „artojiškumą“ (viena psalmė ir prasideda žodžiais: „Mes buvom taikūs, paprasti artojai“, p. 209), atstatyti pasitikėjimo santykį, kur Dievas laimina ir harmonizuoja žemdirbio būtybę. Didelėje kančioje šis žemdirbių epochos Dievo – mylinčio Tėvo – paveikslas ima skeldėti. Tradicinė pasaulėjauta įsitempia, vibruoja.

Pati katorgininko padėtis žymi gyvenimo – mirties sandūrą, neišvengiamai verčia mąstyti apie mirtį. Kai kurie „Psalmių“ dialogai su Dievu primena paskutinio teismo giesmes. Prieš mirtį Dievas turi išklaudyti žmogų! Prašymas išklaudyti argumentus; klaidų, įsitikinimų svarstymas – tai ir savotiškas priešmirtinis aktas. Vis dėlto ši mirties riba A. Miškinio eilėse nėra svarbi, daug svarbesnis yra gyvenimo, žemiškosios egzistencijos jautimas. Svarstymų centre atsiduria žmogaus prigimtinė teisė gyventi pagal žmogiškumo dėsnius. „Psalmėse“ yra Apokalipsės idėjos ir logika: žemiškoji blogio galia turi baigtis, o tą blogį patyrusieji gaus atpildą. Pasauliui riedant į bedugnę, Evangelijose kalbama apie greitą pasaulio atsinaujinimą, skelbiamas greitas Išganytojo atėjimas. A. Miškinio „Psalmės“ tarsi sugrąžina mus į Evangelijų rašymo pradžią. Emocingumu, tikėjimo stiprumu, stebuklo laukimu ir viltimi psalmių ciklas primena Luko evangeliją.

Skęstančio laivo metafora ir biblinis-literatūrinis šaukinys SOS („išgelbėk mūsų sielas“) nusako dialogų su Dievu pobūdį: kalbama apie sielą, dvasinio prisikėlimo galimybę. Iš tremties poetų A. Miškinis išsiskiria savo gyva dvasia. Ir ne tik kaip asmenybė. Dvasios budrumą eilėse rodo aktyvi mintis, sapnai, regėjimai, gebėjimas įsigyventi. Jausmo galia virsta regėjimo galia. Dievas, tėvynė regimi sutelkus dvasios pastangas. Tai – vidinis regėjimas („Ir štai išvystu aš stebuklą“, p. 213; „Iš tolumų nykių tave regiu“, p. 213; „Vaidenas man“, p. 213; „Staiga atsiveria brangiausias vaizdas“, p. 204; „Sušvinta prieš akis namai mielieji“, p. 199; „Akis primerkiu – ir matau tave taip ryškiai“, p. 220). Jis kyla kaip pasipriešinimas tamsai, aklumui, nevilčiai („Šėtonas [...] akis apvilko“, p. 108; „Aptemdė protą, širdis ir akis...“, p. 192).

Smurtui, tamsos gaivalui priešinasi skvarbi, karščiuojanti mintis, budinti dvasia, ginama širdies teritorija („Pikti mes, alkani ir utėlėti, / Bet norim būti šviesūs mintimis“, p. 193). Skarmaluota būtybė, vos krutanti, braidanti gyvenimo purvą, bendrauja su Dievu, ieško išeities, stengiasi išlikti Dievo kibirkštim („Suteiki ištvėmės, suteik stiprybės, / Orumo žmogiško netekt – klaiku“, p. 194). Kiekvienas eilėraštis yra tos skarmaluotos būtybės mintys – karceryje, kelyje į taigą, ant kieto gulio, pasirėmus ant kastuvo. Minčių šviesa padeda keltis iš nevilties ir pažeminimo, atstatyti hierarchiją ir harmoniją, pasitarti su savo sąžine. A. Miškinio eilėraščiai, skambantys kaip „pesimizmo himnai“, vis dėlto tokie nėra. Greičiau jie yra dvasios pastanga. Tokią „Psalmių“ dvasią pagavusi, viena studentė pasakė: „Būtų gerai, kad A. Miškinio „Psalmes“ paskaitytų kuo daugiau žmonių – nelaimingų, ligotų“.

NAMŲ VIZIJOS

Į religinius eilėraščius Maironis įnešė ir įtvirtino ryškias tautiškumo aspiracijas („Apsaugok, Aukščiausias, tą mylimą šalį...“). Lietuvių tautai pažadinti XIX a. pabaigoje jis „prakalbino“ Senojo Testamento idėjas apie pakėlusią didelius išbandymus tautą. ST: „Tu davei patirti tautai kietų dalykų, / girdei mus skausmo vynu“¹. Tautos ir Dievo – kaip aukščiausių vertybių – samplaiką palaikė ir visas XX a. pirmosios pusės Lietuvos valstybės gyvenimas. Įvairios kultūrinės organizacijos būrėsi su šūkiu

¹ Šventas Raštas. *Senasis Testamentas*, t. 3, p. 146, 59 psalmė.

„Dievui ir Tėvynei“, formavosi ypatinga tautiškosios katalikybės forma. Tėvynė ir Dievas tapo ir „neoromantikų estetikos branduoliu“¹. Eilėraščius apie Lietuvą galėtume laikyti malda, maldos variantu. Tokią mąstymo galimybę patvirtina eilėraščių kontekstas, išgyvenimo komponavimas.

„Psalmėse“ namų praradimas suvokiamas kaip visiška pražūtis, pasaulio griūtis. Jėga, galinti harmonizuoti lagerio buitį, yra Lietuvos vizija: girdžiu, matau, sapnuoju. Lietuvos paveikslas įstatytas į tradicinius literatūrinius rėmus. Atsigręžiama į chrestomatinį A. Vištelio eilėraštyje „Regėjimas“ („Op! Op! kas ten?.. Nemunėli! / Ar tu manęs šauki?..“)², į Ks. Vanagėlio „Iš tolimos šalies“ („Kur banguoja Nemunėlis, / Kur Šešupė miela plaukia“)³, klausomasi tylaus Nemunėlio tekėjimo. Prarastos tėvynės paveikslai „Psalmėse“ primena P. Vaičičiaus, Maironio V. Mykoliaičio-Putino lyriką. Šiuos poetus vienijantis ir kultūros prasme svarbus vaizdinys yra varpo gausmo prisiminimas: „Ir gieda varpas mano Vajasiškio, / Gaudus, ir gedulingas, ir skambus“ (p. 218). (Plg. Vaičičiaus: „...kaip tąsyk varpas sunkiai gaudžia / Ir užgirdėt toli toli...“⁴; Maironio „varpai Liucernos“, menantys tėviškę; Putino: „Tas vakaras kaip krikštolas, / O tolyje varpai. / Tokį, motule, vakarą / Ir tu mane supai“)⁵. Varpo skambėjimas – tai svarbiausi žmogaus išgyvenimai ir patyrimai: švenčių išskilmės, meditacijos vienvėje, džiaugsmų ir praradimų akimirkos. Varpo skambesys tampa gyvenimo ir kultūros ženklu (kaip ir daina, giesmė), yra prasmingas.

Tai, kas aplinkui regima, yra lyginama ir gretinama su prarastąja tėvyne kaip su prarastuoju Rojumi. Tokį matymą V. Kavolis vadina maironiškuoju santykiu su pasauliu modeliu, kuris išreikštas eilėraštyje „Vakaras ant ežero Keturių Kantonų“: prisiminimas, krintanti ašara. Šis modelis tinka ir „Psalmėms“. Tapomas ypatingas krašto, geografijos skirtumas: gyva tėviškės gamta, kūpanti gyvybę ir – mirties slėnis, tremties takas, „kur nei žolynų, nei dainų, / Kur žmonės be širdies aplink“ (p. 228), tik gruody kruvini pėdsakai. Čia, lageryje, joks garsas neatitinka žmogiškojo gyvenimo, gyvybės skleidimosi. Aplinkui tik sniegas, tylintis speigas, keiksmi. Kaip pasiilgstama garsų: dainų, maldų, šurmulio ir alaso, lietuviškos kalbos švelnumo, motinos balso, parapijos bažnyčios varpo. Sustingusios lūpos nebeištaria maldos, sustingsta kraujas, net skausmas sustingsta neišsakytas („Ant skruostų ašaros prišals“, p. 228).

Esminę kalinio būseną nusako akcentuota tikrovės ir sapno konfrontacija. Supriešinama konkreti realybė („Ant siauro gulto vakare rangaus“, p. 216) ir palaiminga sapno būseną („Sapnuoja kliedą šiltą duonos kvapą“, p. 195). Eilėraščiai – suvargusio, miegančio, kliedinto žmogaus regėjimai. Nužmogintoje realybėje sapnai yra savotiškas išsigelbėjimas, antroji būties pusė. Siela dar turi erdvę: turi kur veržtis, ko siekti („Nėra marių nei tolybių neribotų, / Kas man ilgesį ir mintį pažabotų!“, p. 165). Kaip gražiai nusakyta jausmų pilnatvė: „Visuos pavidaluos Tave svajoju, / Ilgiuos, dainuoju, už tave meldžiuos“ (p. 219). Sapne dar kartą pajaučiama gimtųjų namų šiluma. Laiške broliui Motiejui poetas rašė: „Kartais sapne, dažnai ir ne sapne, vos tik akis pramerki, matosi gimtosios žemės keliai ir keleliai. Ir norisi be paliovos niūniuoti tą seną dainos posmą iš aukštaičių vestuvinės rėdos – „Tiesumas kelelių, lygumas laukelių, sidabriniai dobilėliai, auksiniai žiedeliai“⁶.

Lietuvos peizažas – puošnus, spalvingas, šventiškas (greičiau šventas) kyla iš pasipriešinimo slegiančiam svetimam dangui, reljefui, augalijai, architektūrai. „Saulužės takas“ – toks baltrušaitiškas vaizdinys, lydintis A. Miškinio lyriką nuo pat karo metų kaip gyvasties, ramybės ir harmonijos ženklas, – prisipildo regėjimų.

¹ V. Kubilius. *XX amžiaus lietuvių lyrika*, V., 1982. P. 303–307.

² A. Vištelis. *Regėjimas. Lietuvių poezija*. T. 1. V., 1967. P. 189.

³ K. Sakalauskas-Vanagėlis. *Iš tolimos šalies. Ten pat*, t. 1, p. 210.

⁴ P. Vaičiaitis. *Vai lėkite, dainos*. V., 1975. P. 44.

⁵ V. Mykoliaičio-Putinas. *Raštai*, t. 1, p. 321.

⁶ A. Miškinio laiškas 1955 10 29 broliui Motiejui iš Omsko lagerio. A. Miškinis. *Sulaužyti kryžiai*, V., 1982, P. 96.

Eilėraštyje „Neramūs sapnai“ (p. 203–204) sapne grįžtama į namus, į gyvąją gamtą. Tenai tokia rimtis – tarsi iš dainų: „tykiai Nemunėlis teka“. Šventiška nuotaika ir nuostaba tvyro greta baimės, nerimo, „kad nepastebėtų / Akis nereikalinga, netauri“ (p. 203). Didėjant nerimui, keičiasi peizažas („keliai, atrodo, lyg ne tie čia... / Kas juos nubarstė kruvinom gėlėm?“, p. 203), pliūpteli nuoskauda:

*Už ką jus išdavėt mane, tautiečiai,
Kentėjimui, klajonėm didelėm?* (p. 203)

Nuoskaudą čia pat nužeria gydanti tėviškės gamta – žydintis tėvo sodas, vyšnios, lyg sniegu apdribusios, sidabro lapais šlamanti obelis. Kupančios gyvybės prisiminimas („Padangėj mėlyna, o žemėj žalia. / Taip žalia būna tik per Sekmines“, p. 204) asocijuojasi su ritualiniu saulės žengimu, vidurvasarį, su šventiška sekmadienio tyla. Šitaip pasinėrus į gamtos gyvastį, bandoma susigrąžinti artimuosius, pasiaiškinti, išsakyti savo širdies teisybę. Grįžus iš sapno į realybę („Kai pakelia dar taip tamsu ir šalta. / Aušros dar nematyt, labai anksti“ p. 204), išlaikoma ši dvasios šviesa ir stiprybė. Ji išreiškiama labai paprastu kontrastu lagerio prieblandai:

*O akyse dar vyšnios žydi – balta
Ir levandrelė lingauja lanksti.* (p. 204)

Ypač jaučiamas ne kasdieninis, o ritualinis laikas: Sekminės, Kalėdos, Velykos, kai visa šeima darniai dalyvauja rituale.

Kalėdinis eilėraštis „Šventės“ pradedamas šiaurės peizažu („Sninga. Apniukę kalnai Altajai, / Dangus ir žemė skęsta snieguos“, p. 224), romantiškai išsakytu vienvės pojūčiu:

*Kas pamojuos man ranka baltąja,
Kas mane jauną šiandien paguos?* (p. 224)

Kūčių vakaro prisiminimai nukelia į Lietuvą. Aktyvėjant minčiai, randami patys svarbiausi emociniai taškai, siejantys su tėvyne: „Ten kažkas laukia, mini ir myli“, kurie konfrontuoja su čia esančio beteisio padėtimi, atstumtojo, pasmerktojo jausmu. Vidinė sumaištis suspaudžiama į trumpas frazes. Iš begalinio pažeminimo, nuoskaudos vos išdaužiami žodžiai: „Gena iš darbo. Vakaras. Kūčios“, p. 224). Čia – gena su šunimis, ten – Kūčios... Dvasia bando išsiveržti iš pažeminimo – nuskrieja į pūgos stichiją ir randa tarsi kokį atbalsį. Gamtos baltume ir galybėje pajuntamas šventės artėjimas ir valios laisvė („Mano krūtinėj gera ir giedra – / Dievišką pradą širdy nešuos“, p. 244). Džiaugsmas – tai „netikėtai graudus“ sapnas: Kūčių naktį aplanko motina. Susitikimas išsakomas intymiomis detalėmis (ašaros, pagalvėlis), laiško ar prisipažinimo forma:

*Mano kalbėta, verkta sapne,
Ašaros berta ant pagalvėlio* (p. 225)

Tik kalinio sapne gali atsipalaiduoti žmogiški jausmai – ašaros, užuojauta, glamonės. Atbudimas degina, skaudina. Blėstančią viziją dar bandoma sulaukyti klausimais („ – Kur tu, brangioji, margam svietužy?“, p. 225), bet yra „šiapus“ ir „anapus“ riba, kaip ir Maironio eilėraštyje. Atsiminimai – anapus ribos. Auštantis Kalėdų rytas vėl įstato kalinį į režimą, nusakytą sausais kapotais sakiniais: „Gena į darbą. Keikia kažkas“ (p. 225). Bet sapnas jau yra apvalęs sielą: ateina nuskaidrėjimas, kylama iš

pažeminimo. Pajuntamas laiko šventiškumas, Kalėdų ryto ramybė. Sapnas leidžia išsipildyti Kalėdų stebuklui – kartu su visais namuose sulaukti saulės gražos, kai gimstama iš naujo kartu su Kristumi. Čia pat išsprūsta džiaugsmingais pakartojimais banguojanti mintis apie viliojančią erdvę: „Eitumei, regis, bristum ir bristum / Ligi tėvynės, ligi namų“ (p. 225).

Eilėrašcio „Vakarė žvaigždė“ jau pats pavadinimas nusako tą ritualinį laiką, kai visa šeima sėda prie Kūčių stalo. Tas žiūrėjimas į vakarinę žvaigždę – tai buvimas mintyse kartu su savaisiais, galvojimas, „ar yr dar kas šiandieną valgo Kūčias, / Dalija, laužo baltas plotkeles?“ (p. 207). Prisimenami ritualai, jauki namų atmosfera („prie židinio susėdę“), apšviestas šeimos ratas, dalijimasis valgiu ir gero linkėjimas. Poetiniame regėjime atpažįstame M. K. Čiurlionio „Karalių pasakos“ įspūdį: Lietuva spindi kaip mažutė šviesos sala „šią naktelę tarp audrų“ („Paveikslas Tavo mums toli pašviečia, / Paniekinom net mirtį dėl Tavęs“, p. 208). Su likusiais namuose bandoma ieškoti ryšio. Maldos žodžiai apie Dievo kūno ir kraujo auką, kalbami Kūčių vakarą, kalinio lūpose netikėtai ima kalbėti apie namų ilgesį – tampa ilgesio metafora: „Ištroškom atsigerti Tavo vėjo, / [...] / Išalkom Tavo kasdieninės duonos“ (p. 207). Jie skirti Tėvynei. Tėvynė toli, ten, už horizontų. Kita vertus tėvynė turi ir naują matmenį. Jos siekiama ne tik iš tolo, iš už tūkstančių kilometrų, – į tėvynę „kylama“ kaip į dangų, kaip į patį skaidriausią regėjimą. Kelias į tėvynę – tai sielos kilimo iš purvo ir iš pažeminimo kelias.

Namų simbolis yra motinos paveikslas. Motinos prisiminimas, dialogas su ja išlaikomas visus kūrybos metus. Jaunystėje ieškoma atramos savo nerimui, etinių pagrindų, vėliau motina siejama su Lietuvos vizija. Tremtyje dialogas su motina atgimsta pačiame tekste. Motina – rymanti prie lango, laukianti durų brakštelėjimo; motina – plaunanti ašaromis veidą, šildanti sugrubusias rankas; ant motinos krintantys balti žiedlapiai... „Pasimatymai“ su motina – sielos išgijimo akimirkos.

Motinos prisiminimas sugrąžina į jaunystę, leidžia į tekstą įterpti vestuvinių bei jaunimo dainų atšvaitus (kelelis, šimtas mylių, skambantys ant kelio akmenėliai, sūpavimo ir migdymo tema, laiškėlis...). Iš šių dainų ateina ir ilgesio metafora – noras pavirsti paukščiu ir skristi į tėvo sodą. Tai bendri visai tremtinių poezijai vaizdiniai. Motinos paveikslas skleidžia ir vaikystės pasaulio – laimingo ir aiškaus – atšvaitą. Ataidi čia ir lopšinės intonacijos. Sergstinčios savo vaiko gyvenimo kelią (motinos ranka ant sergančio vaiko kaktos suaugusio žmogaus vizijose...), ryškiai sušvintantis skaudžiuose išgyvenimuose, – toks yra A. Miškinio lyrikoje motinos paveikslas. Niekad į pirmą vietą taip ir neiškilęs, o formavęsis kaip pasaulėjautos pagrindas, jis atspindi ir tradicinių vertybių pastovumą. Čia ir dvasios atrama, tvirtumo jausmas, gebėjimas išlaikyti savyje „dievišką kibirkštį“, gebėjimas atleisti „saviems kaltininkams“. Tremties eilėraščiuose motinos paveikslas siejamas su Dievo Motinos, Sopulingosios, vizija, su baltais drobiniais rūbais pasipuošusios moters vaizdu. Toks Dievo Motinos sužmoginimas atsiranda iš našlaitiškos dalios pajautimo, namų, tėvų netekties. Našlaitystės tema varijuojama dvejopai. Našlaitis yra kalinys, tremtinys. Su našlaitystės tema sietini neišvargstamo vargelio motyvai, saulės motulės prisiminimai. Liaudies dainose kosmoso nariai padeda našlaičiui: saulė sukrauna kraitį, sietynas brolelis palydi per lauką. Jie atstoja artimuosius, kompensuoja žemiškąją netektį. Lagerio realybėje šių našlaičio palydovų prisiminimas nepaprastai skaudus:

*Mėnuo tėvelis budi per naktužę,
Kai mingam įsisupę skarmaluos,
[...]
Sietyns brolelis per laukelį lydi
Į persiuntimo punktus etapus... (p. 209)*

Kosmoso veikėjai nebegali atstatyti harmonijos, nekompensuoja našlaitiškos dalios. Našlaitė yra ir Lietuva, skriaudžiama, išvaroma iš gimtųjų namų („Kur alpdama, sesuo, eini?“, p. 228), vaduojanti brolius („Tu būsi kaip šviesi žvaigždė / Su broliais žūstančiais, su jais“, p. 229), sukruvintais pečiais. Lietuvos temos eilėse matom asmeniškiausią atsivėrimą, šviesiausias vizijas ir skaudžiausius regėjimus. Švelniai, gražiųjų dainų žodžiais ir skambesiu kalbama su namais.

Stipri emocija A. Miškinio tremties eilėraščiuose yra griežtai sutvarkyta. Itin aiškus eilėraščio konstravimo principas, įvairūs žanrai kūrinio viduje – malda, giesmė, sapnas, dialogas – yra sceniški, turi ryškią pradžią ir pabaigą. Štai dažnoje psalmėje emocinis pakilimas baigiamas klaupimosi vaizdu. Eilėraštyje „Iš gilumos šaukiamės“ suklumpa besimeldžianti minia, „Neramiuose sapnuose“ palaimingam sapnui baigiantis sukniumbama po kryžiumi, „Pasimatymuose su motina“ klaupiamasi prieš motiną atsisveikinant, laukiama palaiminimo prieš kelionę. Emocinę kulminaciją žymi ir gilus atodūsis, ir šviesus prašymas („Surink mus, Dieve, iš visų pasviečių, / Gyvuosius likusius namo parvesk“, p. 208). Dialogai su Dievu paprastai sudaro eilėraščio rėmus.

Emocija stiprėja ryškiai kylančia linija. Mintys, eilėraščio pradžioje lietusios bendresnius dalykus, greitai darosi vis skaudesnės, asmeniškesnės. Išsakomos vis skubiau ir karčiau, kol galų gale išgyvenimas išsilieja galinga giesme, prakeiksmu ar pagalbos šauksmu. Tradiciniai vaizdiniai, suaktualinta kultūra leidžia sualsuoti „pažįstamoms“ intonacijoms (šauksmo, šnabždesio, atodūσιο, giedojimo...). Jas iš tiesų lengva atpažinti tekste. A. Miškinio eilėse kalba ir gieda potekstė – už žodžių pasislėpusi kultūros visuma.

Tremties eilėraščiai tik iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip monologinis kalbėjimas, vientisas šauksmas. Įsižiūrėję į tekstus, pamatom nuolatinį dialogą – dialogą, kuris įvyksta! Tai dialogas su Dievu, su namais, su pačiu savimi. Eilėraštyje „Iš gilumų šaukiamės...“ (p. 205) išgiedamas istoriškai regimas Dievo garbinimo ritualas (aukštos bažnyčios, auksu puošti altoriai). Kaip atsakas į šį eilėrašį skamba kitas eilėraštis – „Sąžinės balsas“, sugražinantis nuo šventiško ritualo prie Evangelijos tiesų ir išminties („Bet gal pavargėliams žaizdų neplovėt, / Varge apleidote našlaitėlius?“, p. 206). „Vakarėje žvaigždėje“ tremtinys kalbasi su namais, o „Rytinėje žvaigždėje“ jam atsiliepia ir jį guodžia namiškiai. Dialoginę porą sudaro ir eilėraščiai „Žmogus iš paviršiaus“ ir „Žmogus iš vidaus“; „Pasimatymas su motina“ (I) ir „Pasimatymas su motina“ (II). Visas „Psalmių“ aklas nėra visiškai išbaigtas. Minties židyns pulsuoja toli už ciklo ribų – kaip aidas, atsakymas, minties tąsa. Visi poeto tremties eilėraščiai yra kilę iš to paties emocinio pagrindo – iš grėžimosi į tautos kultūrą reprezentuojančius simbolius – į Dievą ir namus (tėvynę), iš pastangų išsaugoti vidinę laisvę, orumą. Eilėse skleidžiasi žmogaus siela, pačia savo esme išlaikiusi dieviškąjį pradą per šaltį, badą ir neveltį.

Tremties kūrybą įrėmina visai „nepsalmiški“ A. Miškinio eilėraščiai: „Kampe voratinklis mažytis“ ir „Gloria victis“. Juose nėra apdainuotos kolektyvinės būties, nėra skausmo temų, tradicinių literatūriškų intonacijų. Šiose eilėse iškyla ankstyvosios poeto lyrikos dvasia: gyvybinga ironija, netikėta žodžių ar vaizdų jungtis, stiprios emocijos posūkliai ir... slepianti liūdesį bravūra.

Didžiausias kryžius, uždėtas vienam iš neoromantikų, prikelia jo kūrybines galias. Baisiausias laikas įkvepia stipriausią poeziją. Etine prasme A. Miškinio tremties poezija yra svarbus žmogaus kančios dokumentas, o poetinė – lyrikos aukštuma.